

Aprofitament humà dels recursos hídrics de la vall Major.

Testimonis situats dins del terme de Granyena de les Garrigues

Mateu Esquerda Ribes

Aquest treball de recerca (que va rebre una beca del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana), s'emmarca en un espai concret de la vall Major, al seu pas pel terme de Granyena, on s'evidencia un nombrós i representatiu conjunt d'estructures relacionades amb l'aprofitament històric de l'aigua.

La vall Major és una petita conca tributària del Segre, a cavall entre les Garrigues i el Segrià. S'origina dins del terme de Juncosa i desguassa al pantà d'Utxesa (Torres de Segre, Segrià). Creua el terme de Granyena per la part sud. La població queda a uns 500 metres, situada damunt d'una terrassa propera, a una cota de 50 m superior al llit de la vall. Històricament solien caure, de forma cíclica, pluges intenses a les capçaleres de la vall. Aquestes pluges produïen veritables rierades, que formaven després persistents aiguamolls, i feien que hi hagués un cabal continu d'aigua per una sèquia situada al seu llit. Això representava un bé molt preuat si considerem l'aridesa que marca la resta d'aquest territori. Malauradament, després de persis-

tents sequeres i extraccions desmesurades, els nivells freàtics actuals es troben sota mínims, a l'espera que arribin nous episodis de fortes precipitacions i d'un ús més racional de l'aigua acumulada.

Els resultats de la recerca han quedat englobats en un total de 62 fitxes d'inventari, que mostren la relació establerta pels elements inventariats amb l'aprofitament de l'aigua, i que detallo a continuació agrupats per la seva funció:

Utilitat per a reg

Propers als afloraments d'aigua, resten agrupats un conjunt de petits hortets, envoltats per un mur, amb un pou i un safareig de pedra al bell mig, on cada família conreava hortalisses per al seu consum particular. A les parcel·les més grans es cultivaven fruiters, cereals i alfals, i es regaven per inundació emprant l'aigua que discorria per la sèquia.

Ús comunal

La xarxa pública d'aigua corrent a Granyena es va construir a mitjan segle xx reaprofitant un antic pou enmig de l'aiguamoll

més proper al poble (el Toll), i emprant un sistema elèctric d'elevació. Així es va disposar d'aigua fins a l'arribada de l'actual xarxa comarcal que s'abasteix de l'embasament d'Utxesa.

Per satisfer les necessitats quotidianes, abans que hi hagués aigua corrent al poble la gent anava a una font i un rentador públics situats al mateix aiguamoll. Per proveir-se d'aigua de boca, adduint que era de més qualitat que la de la font, els vilatans també acudien a una bassa murada, propera al fons de la vall, que recollia l'aigua de pluja per escorrentia d'un dels vessants.

La via més directa per anar del poble fins a aquests llocs era un camí empedrat (del qual es conserven alguns trams) vorejat per imponents espones de pedra. D'origen i cronologia incerts (medieval o anterior), formaria part d'una calçada que arribaria fins a la Granadella, travessant la vall pel costat del Toll.

Construccions agrícoles i ramaderes

En les terrasses del vessant dret de la vall, encarades al vent de garbí, s'observen diverses eres per batre cereals. Els bancals dels pendents mantenien conreus de secà, mentre que el fons de la vall era destinat a cultius de reg. Les finques solien disposar d'un mas o una cabana de volta on es resguardaven els pagesos i els animals de càrrega. Tocant a la vall tenien un petit soplug, on guardaven les eines d'hortolà. També hi havia diversos corrals de bestiar amb parets de pedra seca o tàpia.

*El Toll: principal aiguamoll de la vall, a redós del qual es trobaven la majoria dels horts, el molí d'oli de la Societat, la font i els rentadors públics.
Fotografia: Mateu Esquerda, 9 de juny de 2007.*

La immediatesa als aiguamolls afavoria l'abeurada, així com el pasturatge als bancals del fons de la vall.

Conjunts agroindustrials

La proximitat a l'aigua també fou emprada per instal·lar a la vall diverses indústries relacionades amb l'agricultura. Així, hi queden encara les estructures de quatre molins d'oli antics. De tots aquests ressalta, per les seves grans dimensions, el Molí de la Societat. Construït l'any 1857, es regia per un sistema cooperatiu. Malgrat que hi manca la teulada, l'edifici conserva molts dels elements originals, principalment els que estan fets de pedra. Hi podem veure les cinc moles de rodet amb les respectives sotamoles. De les sis premses que hi funcionaven, s'observen els ancoratges al mur central, els seus peus, les pedres de la lliura i tot el conjunt de piques de decantació.

També hi havia un molí fariner, un xic elevat del llit per resguardar-lo de les possibles crescudes de la riera. El seu funcionament era força semblant als de tot arreu. En síntesi, era accionat per una roda ubicada en un espai (cacau) que es movia impulsada per la força de l'aigua que discorria pel seu interior, transmetent el moviment, mitjançant un eix o arbre, a una mola de pedra que girava sobre una altra de fixa. Com que el cabal de la vall era insuficient per fer moure la mola, l'aigua era captada a una cota superior i transportada per una sèquia secundària fins a una gran bassa, adossada a les parets del molí. Per un pou queia a pressió vers la roda, i després sortia per una mina que tornava a la sèquia major. D'aquesta manera s'aprofitava la mateixa aigua per a diversos molins al llarg de la vall. Tot i que el molí no funciona des de fa anys, se'n va conservar

la bassa, que fou emprada fins a la dècada de 1980 com a improvisada piscina per banyar-s'hi la gent del poble.

El propietari del molí va instal·lar al seu costat una indústria d'extracció d'oli de la pinyola d'oliva pel mètode del sulfur de carboni, circumstància que va donar-li el nom popular de la "fàbrica del sulfuro". Aprofitava alguns elements del molí, principalment la sèquia i la bassa per proveir-se d'aigua, imprescindible per a l'operativitat de la fàbrica. El seu funcionament va anar lligat al boom de l'olivera a la comarca, i va funcionar fins a l'última guerra. Finalment fou desmantellada, i avui només romanen, a més de les estructures, algunes restes peculiars: tinells, dipòsits ceràmics per a l'oli i les sitges de la pinyola.

Extracció i elaboració de materials per a la construcció

Tocant al llit actual de la vall hi resten acumulacions quaternàries de considerable gruix. En aquests llocs s'hi excavaven cavitats i galeries subterrànies per a l'extracció de vetes de grava, utilitzada per a les diverses construccions properes. En alguns vessants apareixen afloraments de roca arenosa de qualitat, emprats com a pedreres, d'on s'extreien els daus que una vegada buidats *in situ* s'utilitzaven com a tinells per guardar l'aigua als horts. En algunes pedreres queden peces a mig fer, totalment abandonades. Tocant a un dels aiguamolls s'hi construï antigament una teuleria de tipus àrab, destinada a la fabri-